

اسماء الحسنی در آثار طنز محمد خرمشاهی و انعکاس آن در نمایش‌های طنز

معاصر

چکیده

امروز انواع مختلف ادبی هر کدام دارای جایگاه ویژه‌ای در جامعه و گفتمان‌های موجود در آن هستند. در این میان، طنز که دارای پیشینه طولانی در ادبیات ایرانی است تا به امروز توانسته در آثار فاخری بازتاب پیدا کند. در میان بزرگ‌ترین طنزنویسان معاصر می‌توان به محمد خرمشاهی اشاره کرد که در دروه حیات خود برای مدت طولانی آثار ارزشمندی را خلق کرده است. وجود زمینه‌ها و شرایط نابهنجار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در دوره معاصر سبب شده است تا ادبای بسیاری سبک طنز با محوریت مستعارنویسی را در دستور کار خود قرار دهند. محمد خرمشاهی نیز از جمله شخصیت‌های ادبی است که بخش عمده آثارش با نام‌های مستعار وی منتشر شده است. مسئله‌ای که این پژوهش دنبال می‌کند چرایی و کیفیت کاربست این نام‌های مستعار توسط وی و امتداد آن در ادبیات نمایش نامه‌نویسی دوره معاصر است. پژوهش حاضر به روش تصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به رشته تحریر درآمده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که محمد خرمشاهی در طول نود سال حضور پرکار و ارزنده در حوزه طنز معاصر با بیش از نود اسم مستعار فعالیت داشت. این نام‌ها در قالب نام نمایشنامه‌ها و شخصیت‌های موجود در نمایش‌نامه‌های معاصر در ادبیات نمایشی و طنز ایران امتداد یافته است.

اهداف پژوهش:

۱. مطالعه و بررسی نام‌های مستعار محمد خرمشاهی در دوره فعالیت ادبی.
۲. بررسی علل استفاده محمد خرمشاهی از اسامی مستعار در طنزنویسی.

سؤالات پژوهش:

۱. چرا محمد خرمشاهی در آثار خویش به مستعارنویسی روی آورده است؟
 ۲. مستعارنویسی و کاربرد اسامی و طنز چه جایگاهی در نمایشنامه‌های طنز معاصر دارد؟
- کلیدواژه‌ها:** طنز، طنز معاصر، مستعارنویسی، محمد خرمشاهی، دیوان خرم.

مقدمه

یکی از ویژگی‌های بارز انسان، واکنش به مسائل، حوادث و اتفاقات پیرامون است. استفاده از زبان طنز، یکی از انواع این واکنش‌هاست که باعث می‌شود نویسنده یا شاعر، به دلایلی برای بیان آن‌ها هویت واقعی خود را پنهان کند و یا به عبارتی از «مستعارنویسی» استفاده کند. در تعریف طنز می‌توان گفت: طنز «شیوه خاص بیان مفهوم‌های تند اجتماعی، انتقادی و سیاسی و طرز افشای حقایق تلخ و تنفرآمیز ناشی از فساد و بی‌رسمی‌های فرد یا جامعه است که دم‌زدن از آن‌ها به صورت عادی یا به گونه جدی، ممنوع و متعذر باشد؛ در پوششی از استهزاء و نیشخند، به منظور نفی و برافکندن ریشه‌های فساد و موارد بی‌رسمی» (بهزادی، ۱۳۸۳: ۶). طنز که در شکل امروزی و به‌عنوان یک نوع ادبی، آن هم به دلیل شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، در دوران مشروطه، هویت مستقل یافت، مورد استقبال بسیاری از شاعران و نویسندگان معاصر قرار گرفته است. در طنز باید نیت درست و سازنده وجود داشته باشد تا تأثیرگذار باشد. اگر همین طنز از روی تنگ‌نظری، حسادت و امیال و اغراض شخصی و نفسانی باشد خود آفتی دیگر می‌شود. «طنز تنها هنگامی می‌تواند به هدف عالی خود برسد که از روحی بلند و پاک تراوش کند» (آرین پور، ۱۳۷۲: ۳۷). وجود زمینه‌ها و شرایط نابهنجار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در دوره معاصر سبب شده است تا ادبای بسیاری سبک طنز با محوریت مستعارنویسی را در دستور کار خود قرار دهند. این مسئله ضرورت بررسی بن‌مایه‌های این نوع طنز، چگونگی تکوین و کاربست آن در نمایش‌های طنز معاصر را مطرح می‌سازد. محمد خرمشاهی صاحب دیوان خرم یکی از ادبایی است که در این حوزه فعالیت داشته و بررسی رویکرد او می‌تواند نکات مهمی را در خصوص طنزنویسی معاصر آشکار سازد.

با این که محمد خرمشاهی در طول نود سال حضور پرکار و ارزنده در حوزه طنز معاصر با بیش از نود اسم مستعار فعالیت داشت، ولی درباره او و آثارش پژوهش علمی انجام نشده است. نگارنده این مقاله در پی پاسخ به این سوال است که علت مستعارنویسی محمد خرمشاهی چه بوده است؟ آیا این تعدد نام‌های مستعار، اختیاری بوده و یا در تعدد و تغییر آن‌ها اجبار و تأکیدی هم وجود داشته است؟ روش کار در این پژوهش به صورت توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای است. پس از مطالعه منابع و جمع‌آوری اطلاعات به بررسی و تحلیل عوامل مستعارنویسی خرمشاهی پرداخته شد. بررسی پیشینه پژوهش حاضر حاکی از این است که تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است لذا نگارندگان برآنند تا با تکیه بر یک بررسی دقیق از مضامین موجود در طنز محمد خرمشاهی و مسئله مستعارنویسی این رویکرد را در انتقال به نمایشنامه‌های طنز معاصر بررسی کنند.

نتیجه‌گیری

محمد خرمشاهی از شاعران و نویسندگان طنزپرداز و مستعارنویس معاصر است. او علی‌رغم نداشتن تحصیلات دانشگاهی فردی پرکار، با انگیزه و با ذوق و قریحه خدادادی بود. اغلب آثارش از نظم و نثر با امضاهای مستعار چاپ شده است. استفاده از نود نام مستعار در طول نود سال فعالیت در حوزه طنز، وی را به یکی از رکوردداران نام مستعار در فضای مطبوعاتی ایران بدل نموده که باعث شد خرمشاهی آثاری را از خود به یادگار گذارد که محصول تلاش و فعالیت در مجلات و روزنامه‌های طنز در دوره‌های مختلف زندگی‌اش است. وی زندگی هنری‌اش را در نقاب نام‌های مستعار در عرصه طنز سپری و از آنان برای انتقال اندیشه‌ها و افکار خود به سطح جامعه استفاده کرده است. با تأملی در نام‌های مستعار و آثار به‌جا مانده از او این نتیجه به‌دست می‌آید که رابطه‌ای محتوایی بین نام‌های مستعار و اشعار و مطالب سروده شده‌اش وجود دارد. به‌عنوان نمونه، او اشعار زنانه را با نام مستعار «منیژه» و مناجات‌نامه‌های طنز را به تقلید از مناجات‌نامه‌های «خواجه عبدالله انصاری» با نام مستعار «جوجه اسداله خوانساری» نوشته است. اشعار و مطالب مرتبط با فقر و نداری را با نام مستعار «درویش» و اشعار جدّی و پندگونه را با نام «مرشد» سروده است که می‌توان این نام‌ها را این‌گونه دسته‌بندی کرد:

- ۱- نام‌های مستعار زنانه: خانم‌قندی، شیوا، فاطمه‌اره، فریبا، مادمازل ریشو و منیژه.
- ۲- نام‌های مستعار مردانه: ممدآقا، عوضعلی، میلاد.
- ۳- نام‌های مستعاری که به اقتباس از اسامی افراد مشهور ساخته شده است. مانند: جوجه اسداله خوانساری با اقتباس از نام خواجه عبدالله انصاری.
- ۴- نام‌های مستعار برگرفته شده از القاب خارجی با ترکیبی از کلمات فارسی یا ترکی: مادمازل ریشو، مسیو واقارشاک.
- ۵- نام‌های مستعار برگرفته شده از اصطلاحات عرفانی و یا دراویش: مُرشد، گلِ مولا، درویش، مُخلص.
- ۶- نام‌های مستعار برگرفته شده از نام پرنده‌گان: عقاب.
- ۷- نام‌های مستعاری که ناسزا یا توهین محسوب می‌شوند: وگد چموش، ریشو، دسته بیل.
- ۸- نام‌های مستعاری که در عین مستعار بودن، مفهوم مبهم دارند. مانند: فلان بن فلان.
- ۹- نام‌های مستعاری که از ترکیب عنوان خاصی از طبقات اجتماع با کلمات دیگر ساخته شده است: شیخ شنگول، عمو یادگار، کیان، مرد میدون.

پرکاربردترین نام مستعار از لحاظ دوره‌ی زمانی و از نظر بسامد، «گل مولا» و کامل‌ترین و بامسماترین آن‌ها، نام مستعار «میلاد» بود؛ چراکه خرمشاهی حضور در روزنامه‌ی کیهان را تولّدی دوباره برای خود می‌دانست و این نام مستعار را به مدّت ۱۵ سال حفظ کرد و با آن، اشعار طنز بسیاری را سرود که کتاب «طنزهای میلاد جلد ۱ تا ۳» محصول فعالیت او با این نام مستعار است.

از دلایل تعدد و تنوع نام‌های مستعار خرمشاهی می‌توان به این موارد اشاره کرد:

- فرار از شهرت
 - دوری از کبر و غرور
 - حفظ جان و ترس از کشته شدن
 - حضور هم زمان در یک نشریه و نوشتن در شخصیت مستعاری متعدد؛
 - ترس و نگرانی از شکایت و تعقیب؛
 - اجبار و فشار مسئولان مجلات و روزنامه‌ها بر تغییر نام مستعار.
- بررسی‌ها نشان می‌دهد امروز بسیاری از اسامی مستعار وی در عرصه تولید طنز و اجرای نمایش‌نامه‌های معاصر دیده می‌شود که همین نکته می‌تواند تأییدی بر استمرار کاربست اسامی وی در طنز معاصر و تأثیرگذاری او در طنز معاصر باشد.

منابع

- آرین‌پور، یحیی. (۱۳۷۲). از صبا تا نیما، دو جلد، چ ۴، تهران: زوار.
- جعفری‌مذهب، محسن. (۱۳۹۳). «نقد مستعار (ماجرجویی مستعارنویسی)، فصلنامه نقد کتاب و اطلاع‌رسانی و ارتباطات، س اول، ش ۳ و ۴.
- خرمشاهی، محمد. (۱۳۵۶). دنیای شادی‌ها، تبریز، چاپخانه آذرآبادگان.
- خرمشاهی، محمد. (۱۳۷۰). دیوان خرم. تهران: منوچهری.
- خرمشاهی، محمد. (۱۳۷۵). طنزهای میلاد. ج ۱، تهران: کیهان.
- خرمشاهی، محمد. (۱۳۷۵). طنزهای میلاد. ج ۲، تهران: کیهان.
- خرمشاهی، محمد. (۱۳۷۵). طنزهای میلاد. ج ۳، تهران: کیهان.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۳۰). لغت‌نامه، شماره مسلسل ۱۴، تهران: سیروس.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۳۴). لغت‌نامه (زیر نظر دکتر سید جعفر شهیدی)، تهران: سیروس.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۵۹). ادوار شعر فارسی (از مشروطیت تا سقوط سلطنت)، تهران: توس.
- صابری فومنی، کیومرث. (۱۳۷۰). سالنامه گل آقا، سال اول، تهران: آسمان.
- عقدایی، تورج. (۱۳۸۸). «قلمرو شوخ طبعی». تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، ش ۱، ۵۲-۲۶.
- فرجیان، مرتضی و نجف‌زاده بارفروش، محمدباقر. (۱۳۹۵). طنزسرایان ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی، ج ۱ و ۲، مشهد: طنین قلم.
- مافی، عباس. (۱۳۸۲). نام‌های مستعار نویسندگان و شاعران معاصر ایران، تهران: امیرکبیر.
- ملک‌بهار، عطا. (۱۳۹۳). «۹۰ سال طنز با ۹۰ اسم مستعار (مصاحبه)، ماهنامه عصر اندیشه، مهرماه، ش ۲، صص ۳۸-۳۵.
- معینی، سولماز. (۱۳۹۱). تحلیل طنز موقعیت در نمایش‌نامه‌های دوره طلایی نمایش‌نامه‌نویسی در ایران، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه گیلان.